

РОЗДІЛ V. ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ПЕДАГОГІКИ

УДК 378.4.09:001.32(477)«1945/1991»

Оксана Даниско

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка
ORCID ID 0000-0003-4040-562X

Володимир Мокляк

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка
ORCID ID 0000-0001-9922-7667

DOI 10.24139/2312-5993/2026.01/217-232

ФЕНОМЕН НАУКОВИХ ШКІЛ У ПЕДАГОГІЧНИХ УНІВЕРСИТЕТАХ УКРАЇНИ ПОВОЄННОГО ПЕРІОДУ НА ПРИКЛАДІ ПОЛТАВСЬКОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ

Статтю присвячено історико-педагогічному аналізу феномену наукових шкіл у системі вищої педагогічної освіти України повоєнного періоду (1945–1991 рр.). Актуальність дослідження зумовлена необхідністю осмислення історико-наукового досвіду розвитку педагогічних університетів у контексті сучасних трансформацій національної системи освіти і науки, викликів воєнного та повоєнного розвитку держави, а також потребою збереження академічної пам'яті й тяглості наукових традицій. У статті наукові школи розглядаються як важливий соціокультурний та інституційний феномен, що забезпечує формування науково-педагогічних кадрів, інтеграцію наукових досліджень в освітній процес і стійкий розвиток університетської науки.

Метою статті є з'ясування сутнісних характеристик та організаційних особливостей становлення і функціонування наукових шкіл у педагогічних університетах України повоєнного періоду шляхом ретроспективного аналізу діяльності наукового осередку органічної хімії професора Андрія Потаповича Каришина у Полтавському педагогічному інституті (нині – Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка) як спільноти дослідників, об'єднаної методологією, тематикою наукового пошуку, наставницькою моделлю підготовки кадрів та наступністю поколінь.

Методологічну основу роботи становить поєднання загальнонаукових, теоретичних та спеціально-історичних методів: проблемно-хронологічний метод дозволив простежити динаміку формування наукових шкіл у контексті повоєнної відбудови; біографічно-персоналістичний метод використано для аналізу науково-організаційної діяльності А. П. Каришина, а історико-системний – для розгляду наукової школи як цілісного інституційного утворення з власною структурою, механізмами комунікації та відтворення науково-педагогічних кадрів.

У результаті дослідження встановлено, що у повоєнний період педагогічні інститути України трансформувалися з переважно навчальних закладів у повноцінні навчально-наукові осередки, в межах яких сформувалися стійкі наукові школи. На прикладі школи А. П. Каришина виявлено типову для другої половини ХХ століття організаційну модель «кафедра–лабораторія», що передбачала тісну інтеграцію фундаментальних наукових досліджень із професійною підготовкою майбутніх учителів. Характерною рисою діяльності школи стало поєднання теоретичних досліджень у галузі органічного синтезу з прикладною

орієнтацією на потреби регіональної економіки та освітньої практики, що забезпечувало суспільну значущість наукових результатів.

Уперше на основі біографічних матеріалів схарактеризовано модель «кафедра-лабораторія» як ефективний механізм інтеграції фундаментальної науки та професійної підготовки вчителів в умовах обмежених ресурсів повоєнного часу. Доведено, що стійкість і життєздатність наукових шкіл забезпечувалися наставницькою моделлю підготовки науково-педагогічних кадрів, системною публікацією результатів досліджень, залученням молодих дослідників до реальних наукових проєктів та розвитком матеріально-технічної бази. Зазначені чинники сприяли перетворенню окремих кафедральних ініціатив на цілісні наукові осередки з довготривалим впливом на розвиток університетської науки та професійної педагогічної підготовки. Ретроспективний аналіз досвіду організаційного становлення наукових шкіл у педагогічних університетах України другої половини ХХ століття засвідчує доцільність збереження й розвитку цієї моделі в сучасних умовах повоєнної відбудови. Розвиток науки саме у форматі наукових шкіл є найбільш дієвою стратегією для кризових періодів. Такий підхід дозволяє закладам вищої освіти акумулювати інтелектуальний капітал, ефективно мобілізувати ресурси для відновлення інфраструктури та спрямувати дослідницькі зусилля на вирішення нагальних завдань повоєнної відбудови держави з метою підвищення конкурентоспроможності вітчизняної університетської науки.

Ключові слова: наукова школа, педагогічні ідеї, модель «кафедра-лабораторія», науково-педагогічні кадри, організаційно-педагогічна діяльність, А. П. Каришин, повоєнна відбудова

Постановка проблеми. Вивчення історії наукових шкіл педагогічних закладів вищої освіти України набуває особливої значущості в умовах сучасних трансформацій національної системи освіти і науки, зумовлених євроінтеграційними процесами, реформуванням вищої освіти та викликами воєнного і повоєнного розвитку держави. Осмислення власного історико-наукового досвіду є необхідною передумовою збереження тяглості наукових традицій, формування інституційної пам'яті та вироблення стратегій сталого розвитку університетської науки.

Повоєнний період (1945–1991 рр.) посідає особливе місце в історії вищої освіти України, маркуючи етап трансформації педагогічних інститутів із суто освітніх закладів у потужні навчально-наукові кластери. Однак для глибокого розуміння цього процесу недостатньо оперувати лише загальнодержавними статистичними даними чи офіційними звітами. Наукова школа як соціокультурний феномен розкривається насамперед через мікроісторичний аналіз – дослідження конкретних осередків, що формувалися навколо харизматичних лідерів. В означеному контексті поняття «наукова школа» потребує розгляду не лише як результат діяльності окремих учених, а як складна інституційна

структура з певною ієрархією, комунікацією та традиціями. Саме крізь призму локальних історій відкривається можливість реконструкції реальних механізмів функціонування науки в історичній ретроспективі: від моделей наставництва та способів передачі неявного знання до стратегій організації академічних спільнот в умовах ідеологічного тиску.

Особливої актуальності в означеному контексті набуває дослідження ролі провідних персоналій – учених, педагогів-організаторів, засновників і лідерів наукових шкіл, чия наукова спадщина, організаційна діяльність та педагогічний вплив визначили напрями й динаміку розвитку університетської науки. Біографічний вимір дозволяє глибше зрозуміти механізми формування наукових традицій і чинники їхньої стійкості. Крім того, вивчення історії наукових шкіл є важливим інструментом збереження академічної пам'яті та формування інституційної ідентичності університетів. В умовах децентралізації управління освітою, посилення автономії закладів вищої освіти, російської збройної агресії та повоєнного відновлення України національно зорієнтоване й критично виважене осмислення прогресивного історичного досвіду розвитку наукових шкіл набуває особливого практичного значення, оскільки в контексті глобалізації освіти та уніфікації освітніх стандартів саме унікальні наукові традиції й історично сформовані наукові школи є чинником конкурентоспроможності, репутаційної стійкості та впізнаваності закладу вищої освіти в національному й міжнародному освітньо-науковому просторі.

З огляду на вищезазначене науково-організаційна діяльність Андрія Потаповича Каришина (1912–1987) та сформована ним наукова школа у Полтавському педагогічному інституті (нині – Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка). *У межах даного дослідження наукова школа розглядається як стійка спільнота дослідників, об'єднана спільною методологією, тематикою, наставницькою моделлю та спадкоємністю поколінь.*

Зазначений науковий осередок розглядається нами як показовий приклад загальних закономірностей становлення й функціонування наукових шкіл у системі вищої педагогічної освіти України повоєнного періоду, що дає змогу простежити педагогічні ідеї їх фундаторів та механізми інтеграції наукових досліджень в освітній процес, особливості організаційної побудови академічних спільнот та чинники забезпечення їх стійкості й довготривалого впливу на розвиток університетської науки й професійної педагогічної підготовки. Вибір

саме цієї школи як об'єкта дослідження зумовлений її репрезентативністю. Діяльність наукової школи А. П. Каришина акумулює в собі ключові риси епохи: інтегрована модель (поєднання фундаментального органічного синтезу з прикладною орієнтацією на потреби регіональної економіки, що було вимогою часу); організаційна структура (впровадження моделі «кафедра-лабораторія», де науковий пошук був невід'ємною частиною підготовки вчителя); неперервність підготовки науково-педагогічних кадрів (формування стійкої генерації учнів, що забезпечило тяглість традицій до сьогодення).

Аналіз актуальних досліджень. Дослідження історії науки в Україні охоплюють різні аспекти: становлення навчальних дисциплін, розвиток освітніх програм, діяльність окремих учених та установ, організація освітньо-наукового процесу. Водночас питання формування регіональних наукових шкіл у повоєнний період другої половини ХХ століття здебільшого мають довідковий характер. Наявна література з історії науки в Україні означеного періоду представлена переважно енциклопедичними нарисами, монографічними дослідженнями про становлення вищої педагогічної освіти, фаховими публікаціями, ювілейними виданнями, стендовими доповідями на конференціях різного рівня, інституційними веб-ресурсами.

Так, праці загального характеру – довідники, енциклопедичні видання, офіційні історичні нариси (Історія Полтавського національного педагогічного університету, 2014; Освіта на Полтавщині в історичній ретроспективі, 2018; Полтавіка, 2009; Полтавський національний педагогічний університет, 2019) – формують цінну хронологічну та фактографічну базу для реконструкції розвитку ПНПУ імені В. Г. Короленка у повоєнний період. У таких виданнях фіксуються основні віхи інституційного розвитку, зміни статусу закладу, відкриття нових факультетів та кафедр, кадрові зрушення, загальні тенденції розвитку педагогічної освіти в Україні. Разом з тим зазначені праці зазвичай обмежені у методологічному осмисленні феномену «наукової школи» як соціокультурної та інституційної структури.

Монографії з історії педагогічної освіти в Україні ХХ століття (Болюбаш, 2000; Географічна освіта в Полтавському педагогічному..., 2014; Гончаренко, 2012; Кремень, 2005; Курило, 2008) створюють загальний контекст для розуміння умов формування наукових шкіл, але згадки про ПНПУ імені В. Г. Короленка здебільшого обмежуються місцем у загальному переліку без глибокого аналізу наукових осередків.

Біографічні та ювілейні видання останнього десятиліття, присвячені науковцям Полтавщини, дозволяють реконструювати персональні виміри наукових шкіл, зокрема через аналіз учнівсько-наставницьких зв'язків (Білик, 2014; Вовк, Грищенко, 2018; Природничий факультет Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, 2019). У таких розвідках окреслюються окремі постаті другої половини ХХ століття, однак домінування апологетичного стилю у таких публікаціях значно обмежує можливості їх критично-рефлексивного осмислення.

Статті у фахових педагогічних журналах висвітлюють методичні аспекти становлення науки в закладах вищої освіти окресленого періоду, але дослідження, присвячені саме науковим школам ПНПУ імені В. Г. Короленка у повоєнний період, залишаються поодинокими. Зокрема, можна відзначити сучасні наукові розвідки О. Басенка (2025); Л. Булави, О. Мащенко, А. Ткаченка (2018); О. Гнізділової (2016); А. Фастівець (2025); Є. Хрикова (2012).

Матеріали конференцій та тематичні збірники містять спогади, ретроспективні нариси та наукові статті, що збагачують уявлення про історичний контекст формування наукових напрямів (Брах, 2024; Рогожа, 2022; Школяр, 2024), однак ступінь їх аналітичної опрацьованості є нерівномірним, що зумовлює необхідність виваженого та критичного підходу до їх інтерпретації.

Офіційний сайт ПНПУ містить положення про наукові школи та стисло інформацію про сформовані дослідницькі напрями, зокрема в галузях фізико-математичних, історичних та філологічних наук (Наукові школи). Наукові школи представлені переважно в контексті переліку прізвищ провідних учених чи стислих характеристик їхніх досліджень без аналізу механізмів формування колективів, внутрішньої організації, традицій, моделей наставництва та системи передачі знань.

Таким чином, актуальність теми зумовлена потребою комплексного осмислення наукових шкіл як соціокультурного феномену, що поєднує інституційні, біографічні та соціальні виміри. Її дослідження сприятиме не лише заповненню історіографічних прогалин, а й розвитку методології вивчення регіональних наукових осередків у системі вищої педагогічної освіти України.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні сутнісних характеристик та організаційних особливостей становлення і розвитку наукових шкіл у педагогічних університетах повоєнного періоду на прикладі

діяльності осередку А. П. Каришина, а також обґрунтування доцільності імплементації цього досвіду в сучасних умовах.

Методи дослідження. Для реалізації мети статті застосовано комплексний методологічний підхід, що поєднує загальнонаукові, теоретичні та спеціально-історичні методи. До загальнонаукових методів належать аналіз і синтез, індукція та дедукція, порівняння, узагальнення, систематизація й класифікація, які забезпечили цілісне осмислення феномену наукових шкіл у педагогічних університетах України повоєнного періоду. Блок *теоретичних* методів, зокрема евристичний, дескриптивний та дискурсивний, забезпечив пошук, систематизацію, опис та концептуальну інтерпретацію джерельної бази дослідження. *Спеціально-історичний* інструментарій дозволив глибоко проаналізувати предмет дослідження у кількох вимірах. Використання проблемно-хронологічного методу уможливило реконструкцію динаміки становлення наукових осередків у контексті процесів повоєнної відбудови та розвитку вищої освіти (1945–1991 рр.). Біографічно-персоналістичний метод застосовано для відтворення науково-організаційної траєкторії професора А. П. Каришина та з'ясування його ролі у формуванні регіональної школи органічної хімії. Історико-генетичний метод дозволив простежити еволюцію наукових ідей і механізми забезпечення тяглості традицій у системі «вчитель – учні», а історико-системний метод слугував інструментом аналізу наукової школи як цілісного соціокультурного та інституційного феномену з власною структурою, ієрархією та каналами комунікації.

Виклад основного матеріалу. Повоєнний період у СРСР охоплює час від завершення Другої світової війни у 1945 році до початку 1990-х років, проте в історіографії його зазвичай поділяють на кілька етапів: відбудови (1945–1953 рр.), десталінізації (1953 – 1964 рр.) до пізнього радянського періоду 1980-х рр. Найбільш чітко хронологічні межі визначаються як 1945–1991 рр., тобто від перемоги над нацизмом до здобуття Україною незалежності (Сорочинська, Гісем, 2019). Цей час в історії вищої педагогічної освіти характеризувався складними та динамічними процесами розвитку й становлення наукової діяльності, що відбувалися на тлі відновлення зруйнованої інфраструктури та ідеологічної регламентації освітнього простору. Педагогічні інститути (нині – університети) трансформувалися з суто навчальних закладів у потужні науково-освітні осередки, де кристалізувалися самобутні наукові школи. Феномен наукової школи цього періоду варто розглядати як стійку

систему «наставник – учні», що об'єднувалася спільною методологічною платформою, єдністю дослідницьких підходів та наступністю поколінь і забезпечувала неперервну генерацію нових педагогічних знань.

Як засвідчив аналіз наукової літератури (Гончаренко, 2012; Сухомлинська, 2003), процес формування наукових шкіл у 1945–1980-х роках мав дуальну природу. З одного боку, він детермінувався державною політикою, спрямованою на уніфікацію змісту освіти та посилення політехнічної підготовки, а з іншого – залежав від особистісного фактору, а саме присутності харизматичних лідерів-науковців, здатних гуртувати навколо себе талановиту молодь. Саме в цей період у провідних педагогічних вишах (зокрема, у Києві, Одесі, Полтаві, Харкові) сформувалися потужні наукові осередки різних галузей наук. Характерною рисою їх діяльності стала інтеграція фундаментальних теоретичних розвідок з прикладною проблематикою, що дозволило впроваджувати наукові результати у виробничу сферу та освітню практику.

Зразком такої інституційної організації науково-освітньої діяльності є наукова школа Андрія Потаповича Каришина (14.08.1912 – 27.05.1987). Учений посів чільне місце в історії природничого факультету Полтавського державного педагогічного інституту другої половини ХХ століття, а його організаційна та педагогічна діяльність стала визначальним чинником відновлення й цілеспрямованого розвитку природничої освіти в регіоні в умовах повоєнної відбудови (Невідоме про відомих).

Становлення наукової особистості А. П. Каришина, який народився 14 серпня 1912 року, нерозривно пов'язане з академічним середовищем Полтавського педагогічного інституту, випускником якого він став у 1936 році. Саме в стінах цього закладу розпочалася його активна дослідницька діяльність, вектор якої був визначений під впливом видатного наставника – завідувача кафедри хімії М. М. Дашевського. Співпраця з науковим керівником спрямувала інтереси молодого дослідника в русло хімії поліциклічних сполук, зокрема вивчення аценафтену, що вже у 1936 році знайшло відображення у першій публікації «Окислення аценафтену в аценафтенхінон», яка заклала фундамент для подальшого формування самобутньої наукової школи (Освіта на Полтавщині).

Професійне зростання А. П. Каришина було послідовним: розпочавши шлях з посади лаборанта у рік випуску, він упродовж короткого часу пройшов щаблі асистента (1936–1939) та старшого

викладача (1939), а вже у передвоєнний період (1940–1941) виконував обов'язки завідувача кафедри хімії, що свідчило про визнання його організаторського хисту та фахової компетентності. Подальший розвиток науково-педагогічної кар'єри вченого був перерваний подіями Другої світової війни, під час якої він перебував в евакуації у Башкирії, де працював учителем хімії, а з 1942 по 1945 роки проходив службу в лавах діючої армії. Повоєнний етап біографії А. П. Каришина позначений поверненням до активної академічної та адміністративної роботи: після демобілізації він очолив кафедру хімії природничого факультету, якою керував на посаді декана упродовж тривалого часу (1946–1948, 1950–1978). Цей період став часом становлення хімічної науки в закладі – під його керівництвом кафедра трансформувалася в потужний осередок фундаментальних та прикладних досліджень. Важливою віхою у професійному становленні науковця став успішний захист кандидатської дисертації у 1950 році в Інституті органічної хімії АН УРСР (Київ), що остаточно закріпило його статус як провідного фахівця в галузі та дозволило зосередитися на розбудові експериментальної бази для вивчення біологічно активних речовин і підготовки кваліфікованих кадрів для системи освіти (Природничий факультет Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, 2019).

Наукова школа А. П. Каришина, що організаційно оформилася у період 1946–1978 років, була унікальним науково-освітнім феноменом, що гармонійно поєднував фундаментальні дослідження в галузі органічної хімії з практико-орієнтованою підготовкою майбутніх вчителів природничих дисциплін. Основою діяльності наукової школи стала розробка методів органічного синтезу, в результаті чого було отримано понад 500 нових сполук, зокрема галогенопохідних аценафтену, аценафтенхінонів, а також речовин хіноксалінового та індигоїдного рядів і нафтостиролу. Дослідницький пошук також охоплював глибоке вивчення фізико-хімічних властивостей отриманих речовин (люмінесценція, залежність «колір – будова молекули», полярографія). Характерною ознакою наукової школи була її чітка прикладна орієнтація, адже синтезовані сполуки проходили державні випробування як регулятори росту сільськогосподарських культур (кукурудза, цукровий буряк, соняшник), а розробки в галузі нафтальдегідів були впроваджені у промислове виробництво на Рубіжанському хімічному комбінаті (Брах, 2024; Рогожа, 2022).

Результати фундаментальних досліджень А. П. Каришина були репрезентовані в широкому колі наукових публікацій, що стали теоретико-методологічною основою подальших досліджень кафедри та визначили перспективні напрями її наукового розвитку. Наукова спадщина вченого налічує понад 100 праць, опублікованих у провідних фахових періодичних виданнях, зокрема в «Журналі загальної хімії», «Українському хімічному журналі», а також у спеціалізованих збірниках Академії наук УРСР. Аналіз наукового доробку А. П. Каришина дає змогу окреслити провідні вектори його дослідницьких інтересів, серед яких ключове місце посідають роботи, присвячені синтезу та вивченню фізико-хімічних властивостей аценафтилену і його похідних; дослідженню процесів окиснення аценафтену та можливостей практичного використання продуктів окиснення у промисловому органічному синтезі; а також розробленню теоретико-методичних засад викладання органічної хімії у вищій школі, де вчений послідовно обґрунтовував доцільність посилення експериментальної складової у професійній підготовці майбутніх учителів (Петренко, Браха, 2024).

Унікальність підходу А. П. Каришина полягала в інтеграції дослідницької діяльності в освітній процес. Визначальною особливістю його наукової школи стала модель «кафедра-лабораторія», де науковий пошук був невід'ємним складником підготовки фахівців, що забезпечувало неперервну передачу знань і досвіду через спільну експериментальну роботу. Лабораторії кафедри функціонували як простір для колективної творчості, де до виконання теоретичних та аналітичних завдань систематично залучалися молоді викладачі та студенти (Т. П. Федоренко, Ю. В. Самусенко, Г. Ф. Джурка, В. І. Магда, В. І. Шинкарук та ін.). Такий підхід забезпечував не лише генерацію нових знань, але й ефективну підготовку науково-педагогічних кадрів. Зокрема, під керівництвом А. П. Каришина було підготовлено плеяду учнів, серед яких особливо виділяються Д. М. Кустол та Н. Г. Кривошапка (Шкляр, 2024). Ці дослідники продовжили роботу в галузі синтезу барвників і сформуvalи другу генерацію каришинської школи – їхні наукові здобутки розширили спектр досліджуваних сполук та удосконалили методи синтезу. Таким чином, забезпечення сталості школи та її репутації в регіоні відбувалося через системний розвиток наукових практик: підготовку кадрів вищої кваліфікації, публікацію результатів у провідних виданнях та проведення наукових заходів. Важливим інструментом апробації наукового доробку та забезпечення

тягlosti традицій стала започаткована у 1994 році щорічна Всеукраїнська науково-практична конференція «Каришинські читання», що нині функціонує як майданчик для обговорення актуальних проблем методики навчання природничих дисциплін.

Також доцільно зауважити, що важливим складником організаційного становлення наукової школи осередку стала адміністративна діяльність А. П. Каришина. Зокрема, в період 1951–1955 років, обіймаючи посади заступника директора з навчальної і наукової роботи, а згодом виконуючи обов'язки директора інституту (травень–листопад 1953 р.), учений спрямував зусилля на вирішення питань матеріально-технічного забезпечення (Басенко, 2025). Саме завдяки його управлінським рішенням у вересні 1953 року було введено в експлуатацію новий навчальний корпус та гуртожиток, що створило належні умови для організації повноцінного освітньо-наукового процесу та формування студентського наукового товариства.

Особливу увагу вчений приділяв розвитку експериментально-дослідницької бази і розглядав її як невід'ємний елемент підготовки майбутніх фахівців. На посаді декана він ініціював створення та технічне оснащення агробіостанції (нині – Ботанічний сад Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка), що стала місцем апробації наукових розробок кафедри. З 1973 року окремим напрямом діяльності А. П. Каришина стало облаштування біостаціонару в с. Лучки Кобеляцького району, який до 2000 року слугував базою для навчально-польових практик і фахового зростання майбутніх учителів та науковців (Шкляр 2024). Організація роботи в Лучках ґрунтувалася на принципах колективної взаємодії: викладачі та здобувачі освіти разом працювали на дослідних ділянках, що сприяло згуртуванню колективу та формуванню наукових традицій під час польових практик.

Вагомий науково-педагогічний та управлінський внесок професора А. П. Кришина у розвиток хімії аценафтену в умовах регіонального педагогічного закладу вищої освіти та феномен його наставництва зафіксовано в історіографічних працях, зокрема у збірнику «Слово про Вчителя» (2012) та літописі природничого факультету (Природничий факультет Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка: 100 років історії та здобутків, 2019), що засвідчує життєздатність його школи на сучасному етапі.

Висновки. Дослідження феномену наукових шкіл у педагогічних університетах України повоєнного періоду на прикладі діяльності

наукового осередку професора А. П. Каришина дозволило виявити типovu для другої половини ХХ століття модель організації ефективної наукової спільноти – «кафедра–лабораторія». Її визначальними ознаками стали колективний характер експериментальної діяльності, інтеграція фундаментальних наукових досліджень із професійною підготовкою майбутніх учителів, вдосконалення матеріально-технічного забезпечення, наставницька модель підготовки кадрів та спадкоємність поколінь дослідників. У межах цієї системи наукова діяльність виступала невід’ємним складником освітнього процесу, забезпечувала формування наукового світогляду, відтворення дослідницьких традицій та сталий розвиток академічної спільноти. Отже, феномен наукової школи повоєнного періоду можемо розглядати як адаптивний механізм, що дозволив університетам акумулювати інтелектуальний капітал в умовах обмежених ресурсів.

З’ясовано, що інституційна стійкість наукових шкіл у другій половині ХХ століття ґрунтувалася на поєднанні теоретичної спрямованості досліджень із їх прикладною орієнтацією на потреби регіональної економіки та освітньої практики. У випадку школи А. П. Каришина таку рівновагу забезпечували впровадження моделі «кафедра-лабораторія», розвинена система наставництва, баланс фундаментальних та прикладних досліджень, результати яких мали практичне застосування в промисловості, що підсилювало суспільну значущість діяльності наукового колективу й сприяло його підтримці на інституційному рівні.

Установлено, що ключовими механізмами відтворення науково-педагогічних кадрів і збереження академічної ідентичності стали підготовка аспірантів, залучення молодих дослідників до реальних наукових проєктів та функціонування комунікативних майданчиків для апробації наукових ідей, зокрема лабораторні дослідження, системна публікація результатів у провідних виданнях, а також створення відповідної інфраструктури (агробіостанція та біостаціонар). Сукупність зазначених чинників забезпечила перетворення окремої кафедральної ініціативи на цілісне й стійке наукове явище з довготривалим впливом на розвиток природничої освіти.

Ретроспективний аналіз досвіду організаційного становлення наукових шкіл у педагогічних університетах другої половини ХХ століття засвідчує їхній значний потенціал як ефективної форми збереження й розвитку наукового середовища в умовах кризових суспільних

трансформацій. Отримані результати дають підстави стверджувати, що орієнтація на модель наукової школи як осередку інтеграції науки і освіти та забезпечення наступності підготовки науково-педагогічних кадрів є доцільною стратегією розвитку закладів вищої педагогічної освіти в умовах сучасної повоєнної відбудови України, оскільки вона сприяє консолідації інтелектуальних ресурсів, збереженню академічних традицій та підвищенню конкурентоспроможності університетської науки.

ЛІТЕРАТУРА

- Басенко, Р. О. (2025). Гуманістичні засади організаційно-управлінської діяльності у Полтавському державному педагогічному інституті імені В. Г. Короленка у другій половині ХХ століття. *Імідж сучасного педагога*, 25(224), 65–69. DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2025-5\(224\)-65-69](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2025-5(224)-65-69) (Basenko, R. O. (2025). Humanistic principles of organizational and managerial activity at Poltava State Pedagogical Institute named after V. G. Korolenko in the second half of the XX century. *Image of the Modern Pedagogue*, 5(224), 65–69. DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2025-5\(224\)-65-69](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2025-5(224)-65-69)).
- Білик, Г. (2014). Полтавський національний педагогічний університет зустрічає золоте сторіччя. *Рідний край*, 2, 193–202 (Bilyk, H. (2014). Poltava National Pedagogical University meets the golden century. *Native land*, 2, 193–202).
- Болюбаш, Я. Я. (2000). *Організація науково-дослідної роботи у вищих навчальних закладах*. Київ : Науковий світ. (Boliubash, Ya. Ya. (2000). *Organization of research work in higher educational institutions*. Kyiv: Science world).
- Брах, Ю. В. (2024) Наукова спадщина А. Каришина в історичному вимірі. *Методика навчання природничих дисциплін у середній та вищій школі (XXXI Каришинські читання): матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 110 річниці університету (м. Полтава, 30–31 травня 2024 р.)*. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2024. С. 52–54. (Brakh, Yu. V. (2024). Scientific heritage of A. Karyshyn in the historical dimension. In *Methods of Teaching Natural Sciences in Secondary and Higher School (XXXI Karyshyn Readings): proceedings of the International Scientific and Practical Conference dedicated to the 110th anniversary of the university* (pp. 52–54). Poltava: Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University).
- Булава, Л. М., Мащенко, О. М., Ткаченко, А. В. (2018). Історія Полтавського учительського інституту: повертаючись до проблеми. *Витоки педагогічної майстерності*, 22, 40–48 (Bulava, L. M., Mashchenko, O. M., & Tkachenko, A. V. (2018). History of Poltava Teachers' Institute: returning to the problem. *Sources of Pedagogical Skill*, 22, 40–48).
- Вовк, М., Грищенко, Ю. (2018). Наукова школа академіка І. А. Зязюна: аксіологічні актуальності розвитку. *Естетика і етика педагогічної дії*, 18, 44–55 (Vovk, M., & Hryshchenko, Yu. (2018). Scientific school of Academician I. A. Ziazun: axiological actualities of development. *Aesthetics and Ethics of Pedagogical Action*, 18, 44–55).
- Географічна освіта в Полтавському національному педагогічному університеті імені В. Г. Короленка (історія в особах, 1914–2014) : монографія (2014). Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка (Geographical education at Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University (history in persons, 1914–2014): monograph. (2014). Poltava: Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University).

- Гнізділова, О. А. (2016). Наукові школи Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. *Педагогіка та психологія*, 54, 246–257 (Hnizdilova, O. A. (2016). Scientific schools of Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University. *Pedagogy and Psychology*, 54, 246–257).
- Гончаренко, С. (2012). Наукові школи в педагогіці. *Становлення і розвиток науково-педагогічних шкіл: проблеми, досвід, перспективи*: зб. наук. праць / за ред. В. Кременя, Т. Левовицького. Житомир : Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, С. 27–43. ISBN 978-966-485-127-2 (Honcharenko, S. (2012). Scientific schools in pedagogy. In V. Kremen & T. Levovytskyi (Eds.), *Formation and development of scientific and pedagogical schools: problems, experience, prospects* (pp. 27–43). Zhytomyr: Ivan Franko Zhytomyr State University).
- Історія Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка: до 100-річчя від дня заснування (2014); за ред. М. В. Гриньової. Полтава : ПНПУ. 450 с. (Hrynova, M. V. (Ed.). (2014). History of Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University: to the 100th anniversary of the foundation. Poltava: PNPU).
- Кремень, В. Г. (2005). *Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати*. Київ : Грамота. (Kremen, V. H. (2005). *Education and Science in Ukraine – Innovative Aspects. Strategy. Implementation. Results*. Kyiv: Hramota).
- Курило, В. С. (2008). *Освіта та педагогічна наука на Полтавщині: традиції та сучасність*. Полтава. (Kurylo, V. S. (2008). *Education and pedagogical science in Poltava region: traditions and modernity*. Poltava).
- Наукові школи. Сформовані наукові школи Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. URL: <https://pnpu.edu.ua/school-science> (*Scientific schools. Formed scientific schools of Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University*. Retrieved from <https://pnpu.edu.ua/school-science>).
- Невідоме про відомих: Андрій Каришин – вчений, хімік-органік, людина-легенда. URL: https://pnpu.edu.ua/news/nevidome_pro_vidomih-andrij-karishin-vchenij-himik-organik-lyudina-legenda.html (*Unknown about the famous: Andrii Karyshyn – scientist, organic chemist, man-legend*. Retrieved from https://pnpu.edu.ua/news/nevidome_pro_vidomih-andrij-karishin-vchenij-himik-organik-lyudina-legenda.html).
- Освіта на Полтавщині в історичній ретроспективі : збірник статей (до 100-річчя з часу створення історико-філологічного факультету у Полтаві) (2018) ; упоряд. Л. Л. Бабенко, І. О. Міщенко. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка ; ПОІППО імені М. В. Остроградського. 144 с. (Babenko, L. L., & Mishchenko, I. O. (Comps.). (2018). *Education in Poltava region in historical retrospect: collection of articles (to the 100th anniversary of the establishment of the Faculty of History and Philology in Poltava)*. Poltava: Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University; POIPPO named after M. V. Ostrohradskyi)
- Петренко, Л., Брах, Ю. (2024). Соціально-педагогічні передумови формування наукової спадщини А. Каришина. *Українська професійна освіта=Ukrainian Professional Education*, 16, 33–40. DOI: <https://doi.org/10.33989/2519-8254.2024.16.314286> (Petrenko, L., & Brakh, Yu. (2024). Socio-pedagogical prerequisites for the formation of A. Karyshyn's scientific heritage. *Ukrainian Professional Education*, 16, 33–40. DOI: <https://doi.org/10.33989/2519-8254.2024.16.314286>).

- Полтавіка. Полтавська енциклопедія* : у 12 т. / гол. ред. О. А. Білоусько. Полтава : Полтавський літератор, 2009–2015. Т. 6: Освіта і наука (2009) (Bilousko, O. A. (Ed.). (2009). *Poltavika. Poltava Encyclopedia*: in 12 volumes. Vol. 6: Education and Science. Poltava: Poltavskiy literator).
- Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка : інформаційний довідник* (2019). Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка. 124 с. (*Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University: information reference book*. (2019). Poltava, Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University).
- Природничий факультет Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка: 100 років історії та здобутків* : літопис (2019); за ред. М. В. Гриньової. Полтава : Астрая. (Hrynova, M. V. (Ed.). (2019). *Faculty of Natural Sciences of Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University: 100 years of history and achievements*: chronicle. Poltava: Astraia).
- Рогожа, М. М. (2022) Андрій Потапович Каришин: школа хіміків-органіків аценафтену та похідних. Матеріали X Міжнародної молодіжної науково-практичної конференції «Історія розвитку науки, техніки та освіти» за темою «Всесвіт і людина: від класичних до сучасних уявлень» (21 квітня 2022 р., м. Київ), 21–24. URL: <https://ela.kpi.ua/items/95620937-d54d-4d59-a46b-5b0bee8b9ba2> (Rohozha, M. M. (2022). Andrii Potapovych Karyshyn: school of organic chemists of acenaphthene and derivatives. In *Proceedings of the X International Youth Scientific and Practical Conference "History of Science, Technology and Education Development" on the topic "Universe and Man: From Classical to Modern Concepts"* (pp. 21–24). URL: <https://ela.kpi.ua/items/95620937-d54d-4d59-a46b-5b0bee8b9ba2>).
- Слово про вчителя (до 100-річчя від дня народження А. П. Каришина)* (2012); упоряд.: Ю. В. Самусенко, Г. Ф. Джурка; за ред. Н. І. Шиян. Полтава : АСМІ (Samusenko, Yu. V., & Dhzurka, H. F. (Comps.); Shyian, N. I. (Ed.). (2012). *A word about the teacher* (to the 100th anniversary of the birth of A. P. Karyshyn). Poltava: ASMI).
- Сорочинська, Н., Гісем, О. (2019). *Історія України [рівень стандарту]* : підручник для 11 кл. закл. загальн. серед. освіти. Тернопіль, Навчальна книга «Богдан». 240 с. (Sorochynska, N., & Hisem, O. (2019). *History of Ukraine [standard level]*: textbook for 11th grade of general secondary education institutions. Ternopil: Navchalna knyha "Bohdan").
- Сухомлинська, О. В. (2003). *Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем*. Київ : АПН. (Sukhomlynska, O. V. (2003). *Historical and pedagogical process: new approaches to general problems*. Kyiv: APN).
- Фастівець, А. (2025). Педагогічна концепція Андрія Каришина та її вплив на модернізацію вищої природничої освіти в Україні. *Витоки педагогічної майстерності*, 36, 229–233, URL: DOI: <https://doi.org/10.33989/2075-146x.2025.36.339476> (Fastivets, A. (2025). Pedagogical concept of Andrii Karyshyn and its influence on the modernization of higher natural science education in Ukraine. *Sources of Pedagogical Skill*, 36, 229–233. DOI: <https://doi.org/10.33989/2075-146x.2025.36.339476>).
- Хриков, Є. М. (2012). До питання про розвиток науково-педагогічних шкіл в Україні. *Шлях освіти*, 4, 2–6 (Khrykov, Ye. M. (2012). On the issue of the development of scientific and pedagogical schools in Ukraine. *The Path of Education*, 4, 2–6).
- Школяр, С. П. (2024). Процеси управління освітніми проектами: сучасний погляд на науково-організаційну спадщину А. П. Каришина. *Матеріали XXXI*

Всеукраїнських «Каришинських читань» (Полтава, травень 2024 р.).
Полтава. URL:

http://elcat.pnpu.edu.ua/docs/31_%D0%9A%D0%B0%D1%80%D0%B8%D1%88%D0%B8%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96.pdf (Shkoliar, S. P. (2024).

Educational project management processes: a modern view on the scientific and organizational heritage of A. P. Karyshyn. In *Proceedings of the XXXI All-Ukrainian "Karyshyn Readings"* (Poltava, May 2024). Poltava. URL: http://elcat.pnpu.edu.ua/docs/31_%D0%9A%D0%B0%D1%80%D0%B8%D1%88%D0%B8%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96.pdf.

SUMMARY

Danyso Oksana, Mokliak Volodymyr. The phenomenon of scientific schools in pedagogical universities of Ukraine in the post-war period on the example of Poltava pedagogical institute.

The article is devoted to a comprehensive historical and pedagogical analysis of the phenomenon of scientific schools within the system of higher pedagogical education in Ukraine during the post-war period (1945–1991). The relevance of the study is determined by the need to comprehend the historical and scientific experience of pedagogical universities in the context of contemporary transformations of the national education and science system, the challenges of wartime and post-war national development, as well as the preservation of academic memory and continuity of scientific traditions. Scientific schools are considered as an important sociocultural and institutional phenomenon that ensured the training of academic and pedagogical staff, the integration of research into the educational process, and the sustainable development of university science.

The purpose of the article is to identify the essential characteristics and organizational features of the formation and functioning of scientific schools in Ukrainian pedagogical universities during the post-war period through a retrospective analysis of the scientific school of organic chemistry established by Professor Andrii Potapovych Karyshyn at the Poltava Pedagogical Institute (now Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University). Within the framework of the study, a scientific school is interpreted as a stable community of researchers united by a common methodology, research topics, a mentoring model of academic training, and generational continuity.

The methodological framework of the research is based on a combination of general scientific, theoretical, and special historical methods. The problem-chronological approach made it possible to trace the dynamics of the formation of scientific schools in the context of post-war reconstruction and ideological regulation characteristic of the Soviet period. The biographical and personal approach was used to analyze the scientific and organizational activities of A. P. Karyshyn, while the historical-systemic approach enabled the consideration of the scientific school as an integrated institutional entity with its own structure, communication mechanisms, and systems for reproducing academic staff.

The study demonstrates that during the post-war decades Ukrainian pedagogical institutes evolved from primarily teaching institutions into full-fledged educational and research centers where stable scientific schools were formed. Using the example of A. P. Karyshyn's school, the article identifies a typical organizational model of the second half of the twentieth century known as the "department–laboratory" model, which ensured close integration of fundamental scientific research with the professional training of future teachers. A characteristic feature of this school was the combination of theoretical research in the field of organic synthesis with an applied orientation

toward the needs of the regional economy and educational practice, which strengthened the social significance of research results and contributed to institutional support.

For the first time, based on biographical materials, the 'department–laboratory' model is characterized as an effective mechanism for integrating fundamental science and professional teacher training under the resource constraints of the post-war period. It is substantiated that the sustainability and long-term viability of scientific schools were ensured by a mentoring model of training academic and pedagogical staff, systematic publication of research results, active involvement of young researchers in real scientific projects, and the development of scientific communication. These factors facilitated the transformation of individual departmental initiatives into integrated scientific communities with a lasting influence on the development of university science and professional pedagogical training.

The retrospective analysis of the organizational experience of scientific schools in Ukrainian pedagogical universities in the second half of the twentieth century confirms the expediency of preserving and developing this model under the conditions of contemporary post-war recovery. Scientific schools are regarded as an effective means of consolidating intellectual resources, ensuring continuity in the training of academic and pedagogical staff, and enhancing the competitiveness of Ukrainian university science.

Key words: *scientific school, pedagogical ideas, “department–laboratory” model, academic and pedagogical staff, organizational and pedagogical activity, A. P. Karyshyn, post-war reconstruction*

УДК 378.4(477)"18/19":94(477)

Лариса Корж-Усенко

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

ORCID ID 0000-0001-9538-4147

DOI 10.24139/2312-5993/2026.01/232-244

ІДЕЯ УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ: ГЕНЕЗА ТА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

У статті здійснено цілісний історико-педагогічний аналіз генези ідеї українського університету в інтелектуальному просторі кінця XIX – початку XX століття. Розкрито передумови формування концепції національної вищої школи, схарактеризовано позиції чільних представників української інтелігенції щодо різних моделей університетотворення, з'ясовано роль членів наукових товариств, парламентського представництва, приватної та громадської ініціативи в консолідації зусиль інтелектуалів задля обґрунтування ідеї українського університету та її популяризації в суспільстві. Доведено, що ідея створення національної вищої школи стала важливим чинником соборизації українського інтелектуального простору та складником державотворчої стратегії в часи правління українських урядів. Розкрито актуальність історичного досвіду університетотворення для сучасного етапу розвитку вищої освіти України в умовах європейської інтеграції, глобальних викликів та необхідності зміцнення національної ідентичності.

Ключові слова: *український університет, народний університет, університетотворення, національна інтелігенція, вища освіта, вища школа, освітній процес, українознавство, академічна автономія.*